

Batı'da Doğu tarzında ilk manastır Aziz Martin tarafından 360'ta Gaul'de (İtalya) kurulmuştur. Manastır hayatının Batı'ya geçişinde ve tutunmasında Athanasius (Gaul), Eusebius, Ambrose, Jerome (Filistin) ve Augustine (Kuzey Afrika) gibi önemli şahsiyetler etkili olmakla birlikte 520'de Monte Cassino'da (İtalya) kurduğu manastır ve düzenlediği kurallarla Batı manastır geleneğine şekil veren kişi Aziz Benedict olmuştur. Fakirlik, bekârlık ve itaat kurallarına istikrar (manastır değiştirmeme) prensibini ekleyen Benedict, Basil gibi aşırılıklardan uzak bir cemaat hayatını desteklemiş, manastır dışı faaliyetlerle ve misyonerlikle ilgilenmemiştir. Daha sonra İngiltere, Almanya ve Fransa'da benimsenen ibadet, iş ve disiplin ağırlıklı Benedict düzeni, Ortaçağ'da misyoner hareketlerinde ve hıristiyan kültürünün yayılmasında aktif rol oynamıştır. 1400'lerde 15.000 manastıra sahip olan bu düzen manastır hayatını reddeden Reform hareketi, Fransız İhtilâli ve Napolyon yönetiminin etkisiyle gerileme göstermiştir. XIX. yüzyılın başlarında manastır sayısı otuza düşmüş, fakat aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden canlanmış, kolonileştirme hareketi ve misyoner faaliyetlerinin de etkisiyle Afrika, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'da manastırlar inşa edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından manastırların faaliyet alanına misyonerliğin yanı sıra hastahane ve eğitim hizmetleri de katılmıştır. 1950'lere gelindiğinde 12.000 üyeye sahip 200 civarında manastırın varlığından söz edilmektedir (Molland, s. 100).

Yerel piskoposun otoritesi altında bağımsız birer birim halinde gelişen Doğu manastırlarından farklı olarak Batı manastır geleneği içerisinde değişik düzen-

ler ortaya çıkmış, bunlar da farklı dallara ayrılmıştır (Benedictens, Carthusians, Cistercians, Mendicants, Jesuits vb.). Yine Doğu kilisesinden farklı biçimde Roma Katolik kilisesi tamamen cemaat düzenine dayalı manastır hayatını benimsemiş ve ömür boyu fakirlik, bekârlık ve itaat prensiplerini esas alan yemin sistemini hayata geçirmiştir.

Mimari açıdan tek bir model benimsenmeyip keşişlerin ihtiyaçları ve işlevleri doğrultusunda farklı tarzda manastırlar inşa edilmekle birlikte yüksek duvarlarla çevrili ve tek girişli geniş bir avlunun etrafına yerleştirilmiş bahçe ve keşiş hücrelerinin yanı sıra daha küçük bir avluya bakan kilise, yemekhane, kütüphane, toplantı odası ve mezarlık gibi birimler pek çok manastırda yer almıştır.

Manastırlar bilinen fonksiyonları dışında yetim, yaşlı, sakat ve zihinsel özür-lü-ler, aile içi şiddete mâruz kalan kadınlar gibi bakıma muhtaç veya toplumdan dışlanmış kesimlere sığınak olmuş, görevine son verilen imparator ve patriklerin yanı sıra isyancılar için bile kaçış veya sürgün yeri vazifesi görmüştür. Manastırların çoğu hastahane ve düzenli olarak yiyecek, giyecek ve para dağıtımını hizmetleri sunmuş, özellikle Batı'da eğitim manastırlarının ayrılmaz bir parçası olmuş, zengin kütüphaneleriyle dönemin entelektüel ve kültürel gelişimine, sanat hayatına katkıda bulunmuştur. Nitekim teoloji, dua literatürü ve mistisizm konularında eser veren önemli isimlerin çoğu keşişler arasından çıkmıştır. Protestanlık manastır hayatını reddetmekle birlikte XIX. yüzyılda Anglikan kilisesinin bu geleneği tek-rar hayata geçirdiği görülmektedir. Aynı durum Luthercilik ve Fransız Calvinciliği için de söz konusudur.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "dvr" md.; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (nşr. Mustafa Muhammed v.dğr.), Kahire 1421/2000, X, 76; Elmallı, *Hak Dini*, V, 3409; Ph. Hughes, *A History of the Church*, London 1957, s. 139-143; W. Walker, *A History of the Christian Church*, Edinburgh 1959, s. 125-128; E. Molland, *Christendom*, London 1961, s. 35, 96-103; N. Zernov, *Eastern Christendom*, London 1963, s. 77-80; J. G. Davies, *The Early Christian Church*, London 1965, s. 184-185, 241-246; J. Herrin, *The Formation of Christendom*, Princeton 1987, s. 57, 61-70, 113, 163; A. M. T., "Monasticism", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, II, 1392-1394; a.m.f. - M. J., "Monastery", a.e., II, 1391-1392; D. Sourdel, "Dayr", *EP²* (İng.), II, 194-195; F. Cabrol, "Monasticism", *ERE*, VIII, 789, 792-797; K. Kingsley, "Monastery", *ER*, X, 30-35; B. McGinn, "Christian Monasticism", a.e., X, 44-50; Aryan Qamar, "Dayr", *Elr*, VII, 169-170.

SALİME LEYLA GÜRKAN

□ İSLÂM TARİHİ. İslâm tarihi kaynaklarında hıristiyanların mâbedleri için kullanılan **kenise** ve **bîa** kelimeleri şehirlerde bulunan mâbedleri ifade eder. Yerleşim yerleri dışında kalan manastırlar ise genellikle **deyr** ve **savmaa** olarak adlandırılmış, deyrin eş anlamlısı olmak üzere nâdiren **umr** kelimesi de kullanılmıştır (Şâbüstî, s. 191, 198, 258; Yâküt, IV, 154). Bir diğer uzlet mekânı olan **kul-lâyeyi** İbn Kayyim "şehir dışında bir tek rahip için inşa edilmiş mekân" diye tanımlarken (*Ah-kâmü ehli'z-zimme*, II, 668-669) Yâküt sadece manastıra benzeyen bir yapı olarak açıklar (*Mu'cemü'l-büldân*, IV, 386). Din adamlarının kaldığı daha küçük meskenlere **ükeyrâh** adı veriliyordu (a.g.e., I, 345). Ortaçağ manastırlarında kilise bölümü de bulunduğu için bazı metinlerde manastırları ifade etmek üzere **bîa** kelimesinin çoğulu olan **bîya** da kullanılmaktadır (Müberred, I, 384; Şâbüstî, s. 206).

Pagan Roma'nın hâkim olduğu Filistin topraklarını terkeden ilk hıristiyanların II. yüzyıla kadar götürülebilen tarihlerde Suriye, Irak, Mısır ve Anadolu topraklarında manastır inşa ettikleri bilinmektedir. Müslüman müelliflerin verdiği bilgilere göre İslâm topraklarında yer alan manastırların büyük bir kısmı yerleşim merkezlerinin dışında dağlarda ve çöllerde yapılmış, bazıları ağaçlarla çevrili, güzel manzaralı yüksek mevkilerde veya kollarında inşa edilmiştir. Bir kısmı Dicle, Fırat, Nil gibi nehirlerin kıyısında veya buralara bakan yüksek yerlerde bulunuyordu. Etrafı surlarla çevrili olan bu manastırların bazılarında şifalı kaynak

Istanbul'un fethinden sonra camiye (Zeyrek Kilise Camii) çevrilen Pantokrator Manastırı'nın kiliseleri - İstanbul

suları mevcuttu. İklim şartlarına göre ziraat yapılan manastırlar da vardı. Manastırların bir kısmı, bölgenin yiyecek ve içecek tüketimine cevap verebilecek kadar zengin üretim merkezleri durumundaydı. Özellikle şarap üretim merkezleri olarak dikkat çeken, çevresinde meyhanelerin bulunduğu manastırlar da vardı (Şâbüştî, s. 69; Yâkût, II, 499).

Manastırlarda inzivaya çekilmiş rahiplerin sayısı bazan birkaç kişiye kadar düşse de 400 kişiyi barındıran büyük manastırlar da bulunuyordu. Sadece rahiplere veya rahibelere ait ayrı manastırların yanında Kunnâ Manastırı gibi rahip ve rahibelerin birlikte kaldığı manastırlar da mevcuttu (Şâbüştî, s. 265). Bazı manastırların sınırları dahilinde bir tek rahibin kalabileceği, etrafı bahçeli küçük mekânlar (kullâye) vardı. Bu mekânlar Ortaçağ İslâm coğrafyasında 50-200 dinar arasındaki bir kıymetle, çevredeki bahçeleri de 200-1000 dinar arasındaki bir fiyatla rahipler arasında alınıp satılıyordu. Manastırların bir kısmında hıristiyan azizlerin kabirleri yer alıyordu (Yâkût, II, 538).

Bu manastırlara öncelikle Hz. İsa'nın, Meryem'in, meleklerin, azizlerin ve ilk şehidlerin, bazan da kurucularının hâtralarını yaşatmak amacıyla onların adları veriliyordu. Bir kısmına inşa edildikleri yerlerin (meselâ Mîmâs nehri kıyısında kurulan Mîmâs Manastırı), nâdir olarak da inşa edildiği bölgedeki meşhur bir müslümanın (meselâ Mervân b. Hakem'in torununun oğlu olan Muhammed b. Velîd'e izâfe edilen Dimaşk yakınlarındaki Muhammed Manastırı) isminin verildiği oluyordu (a.g.e., II, 533, 538). İslâm tarihi kaynaklarında bazan manastırın ismi verilerek bölge kastedilmiştir. Emevî Halifesi Abdülmelik'e Câselik'te biat edildiği, Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın Ganem Manastırı'nda defnedildiği şeklindeki ifadeler böyledir (Belâzürî, *Ensâb*, V, 350; Taberî, X, 12; Yâkût, II, 503). Cemâcim Manastırını civarında yapılan savaş genellikle Yevmü Deyri'l-Cemâcim olarak anılmaktadır (İbn Sa'd, V, 167; VI, 221, 229; Belâzürî, *Ensâb*, V, 337). Manastırların bir kısmı bir dağın tenha eteklerinde veya ırmağın kenarında iken bu yerler zamanla önemli yerleşim merkezleri haline geldi ve buralarda müslümanlar da oturmaya başladı; hatta bazı âlimler buralara nispetle anıldı (kendilerine Deyr Âkûlî nisbesi verilen bazı hadisçiler ve kadılar için bk. Sem'ânî, V, 395-396).

Manastırların büyük bir kısmı sahip oldukları özellikler sebebiyle pek çok kişi tarafından ziyaret ediliyordu. Bunlardan bazıları sadece din adamlarına hizmet verirken bazıları halka yaptıkları hizmetleriyle tanınmıştı. Bâarbâ Manastırı gibi aşevi olarak kullanılan veya uzun yolculuklar esnasında konaklama yeri yahut tedavi merkezi hizmeti veren manastırlar da vardır. Nitekim Kelb Manastırı'nda kuduz tedavisi yapılıyordu (Yâkût, II, 499, 530). İslâm tarihinin ilk dönemlerinde hıristiyanlarla yapılan anlaşmalar gereği yolculukları sırasında müslümanlar güzergâhları üzerinde bulunan manastırlarda kalabiliyorlardı. Halife Me'mûn A'lâ Manastırı'nda, Halife Mutevekkil-Alellah Rusâfe Manastırı'nda, Halife Mu'tazid-Billah Za'ferân Manastırı'nda konaklamış, Hârûnürreşîd Hîre'deki pek çok manastırı gezmişti. Edebî sohbetlere katılmak üzere manastırlara uğrayanlar da oluyordu. Nitekim Konya yakınlarında bulunan Eflâtun Manastırı, Mevlânâ Celâledîn-i Rûmî ve müridleri tarafından ziyaret edilmişti (Eflâkî, I, 284, 551). Müslümanlar arasında manastırlara özellikle hoşça vakit geçirmek, rahip ve rahibelerle gönül eğlendirmek üzere gidenler de bulunuyordu (Öztürk, s. 136-144).

Manastırlar ve çevrelerinin güzellikleri bazı Arap şairlerine ilham kaynağı olmuş ve bu güzellikleri dile getiren şiirler yazılmıştır (Yâkût, II, 506, 531). Manastırlarda yaşanan dinî hayatla ilgili bilgiler Arap şairleri tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Müdrik b. Ali eş-Şeybânî, Ebû Nuvâs, Hüseyin b. Dahhâk, Cahza gibi şairler Allah'tan korkarak ağlayan rahiplerin göz yaşlarını, âyin esnasında manastırda yakılan meşaleleri, pek çok hıristiyan azizinin dualarla anılışını, tütsülerin insan ruhunda uyandırdığı saf duyguları, rahiplerin Zebûr okuyuşunu, ilâhilerle ihya edilen sabahları mısralarına aksettirmişlerdir (Şâbüştî, s. 97-98; Yâkût, II, 526, 537).

İslâm dini, Allah'a ibadeti esas kabul eden bütün dinlerin ve mâbedlerin korunmasını emreder. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın adının zikredildiği mâbedler sayılırken manastırlara da yer verilmekte ve buraların korunması gerektiğine işaret edilmektedir (el-Hac 22/40). Hz. Peygamber, kendileriyle barış antlaşması yaptığı gayri müslimlere mâbedlerinin yıkılmayacağı garantisini vermişti (bk. KİLİSE). Bu sebeple İslâm fetihlerinden önce İran, Irak, Suriye, Filistin, Mısır ve Ana-

dolu'da bulunan çok sayıdaki manastır İslâm hukukunun genel prensipleri içinde güvence altına alınmış, bir kısmı için özel şartlar konulmuştur. Genel olarak manastırlarda yaşayan rahiplerden cizye istenmiyor, ancak kaçakların barınağı haline gelen yerlerle ilgili önlemler alınıyordu.

Manastırlar ruhban hayatının merkezleriydi. İslâm'da ruhbanlığın yasaklanmasına rağmen bazı İslâm mistiklerinin manastır hayatından, sisteminden ve ruhaniyetinden etkilendiği ileri sürülmüştür. Süfî literatüründe manastır (deyr) mecazi olarak evreni ve var oluş birliğini, bazan da maddî âlemi (âlem-i nâsût) ifade etmektedir (Yahyâ b. Ahmed el-Bâharzî, s. 244-245; *Mir'âtü'l-üştâk*, s. 150).

İslâm ülkelerinde manastır adıyla bilinen yerler olmuştur. Osmanlı yönetiminde Selânik ve Kosova ile birlikte Makedonya'daki Manastır vilâyet-i selâseyi teşkil ediyordu. Ayrıca Tunus'ta ve Türkiye'de Manastır adıyla bilinen şehirler mevcuttur; Manastır dağı, Manastır adası gibi yerler de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yüsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire 1382, s. 72; Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 758; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 288; V, 167; VI, 221, 229; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 132, 354; a.mlf., *Ensâb*, V, 337, 350; Dineverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 114, 119, 123; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm - es-Seyyid Şehhâte), Beyrut 1986; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 12; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 89-91; Şâbüştî, *ed-Diyârât* (nşr. C. Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 69, 97-98, 191, 198, 206, 258, 265; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 395-396; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 345; II, 495-543; IV, 154, 155, 386; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 469; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 71; Yahyâ b. Ahmed el-Bâharzî, *Evrâdü'l-ahbâb ve fusûşü'l-âdâb* (nşr. İrec Efsâr), Tahran 1345 hş., s. 244-245; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 284, 551; Makrîzî, *el-Hıtat*, II, 501, 510; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Beyrut 1403/1983, I, 50; II, 668-669; Ebû Sâlih el-Ermenî, *The Churches and Monasteries of Egypt* (trc. B. T. A. Evetts-Butler), Oxford 1895; *Mir'âtü'l-üştâk* (nşr. E. E. Bertel's), Moskova 1965, s. 150; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'iku's-siyâsiyye*, Beyrut 1981, s. 176, 179; M. G. Morony, *Iraq After the Muslim Conquest*, Princeton 1984, s. 361-364; L. Şeyho, *en-Naşrâniyye ve âdâbühâ beyne 'Arabî'l-Câhiliyye*, Beyrut 1989, s. 46, 48; Levent Öztürk, *Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hristiyanlar*, İstanbul 1998, s. 102-146; B. P. el-Bülendî, "Fî 'Ame-î'l-hayâti'r-ruhbanîyyeti'l-kadîme", *el-Mesrih*, XXXIV/3 (1936), s. 321-344; Abdülmün'im Muhammed eş-Şeyh, "er-Ruhbanîyye ve'd-Deyriyye ve't-taşavvuf", *ME*, XXII (1950), s. 759-762, 914-917.

